
SOSYAL BİLİMLER DEĞERLENDİRMELERİ

Editör: Prof.Dr. Hatice EROL

yaz
yayınları

Sosyal Bilimler Değerlendirmeleri

Editör

Prof.Dr. Hatice EROL

yaz
yayınları

2025

Sosyal Bilimler Değerlendirmeleri

Editör: Prof.Dr. Hatice EROL

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8508-37-6

Ekim 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Nitel Veri Analizi.....	1
<i>Kübra ASLAN</i>	
Sosyal Bilimlerde Otonom Sürüşün Önemi.....	28
<i>Başak Gül AKAR, İlker İbrahim AVŞAR</i>	
Hitit Kanunlarının İçeriği	50
<i>Hilal KUTLU ALANCI</i>	
Anonim Şirketlerde Pay Sahiplerinin Rüçhan Haklarının Hukuki Niteliği	61
<i>Ergün SÜMER</i>	
Mehmet Emin Paşa'nın (Ö.1892) Seyahatnamesine Göre Unyoro ve Buganda Krallıklarındaki Kadınların Toplumsal Rollerini.....	82
<i>Gülşen İSTEK</i>	
Arnavutluk Meselesi	123
<i>Mehibe ŞAHBAZ</i>	
Sağlık Çalışanlarına Karşı İşlenen Suçlarda Ceza Artırımı ve Soruşturma Usulü	139
<i>Sami AKPİRİNÇ</i>	
Bilişsel Davranışçı Kuram Perspektifinde Bir İnceleme: İfk Hadisesi.....	160
<i>Emre YILMAZ, Rüya TİRYAKİ SELLÜM</i>	
What Set Sukufe Nihal Apart?	191
<i>Melek KAYMAZ MERT</i>	

**II. Şapur Döneminde Hristiyanlık: İnanç ve
Siyasallaşma Arasında Bir Varoluş Mücadelesi.....204**

Ahmet ALTUNGÖK, Nihat YILMAZTEKİN

**Futbol Antrenörlerinin Örgütsel Adalet Alguları ve
Karizmatik Liderlik Özellikleri237**

Buket Pelin UZUN, Melisa Cansu UZUN

**Carbon Pricing and Border Policy: Effects on Export
Competitiveness in Türkiye.....255**

Seda KÖYMEN ÖZER, Daniela MAGGIONI

II. ŞAPUR DÖNEMİNDE HRİSTİYANLIK: İNANÇ VE SİYASALLAŞMA ARASINDA BİR VAROLUŞ MÜCADELESİ¹

Ahmet ALTUNGÖK²

Nihat YILMAZTEKİN³

1. GİRİŞ

Hristiyanlık, Roma İmparatorluğunca resmî olarak tanınmadan önce, Mezopotamya'dan İran platosuna kadar genişleyen tek tanrıcı bir inanç hareketi olarak özellikle tüccarlar, misyonerler ve din deęiőtirenler vasıtasıyla doğuya taŐınmıŐtı. Doğu Akdeniz ve Mezopotamya arasında ticari faaliyetlerde bulunan Hristiyan tüccarlar Hristiyanlığın doğuya yayılmasına büyük etki yapmıŐtır. Süryani kaynakları Hristiyanlığın İran coğrafyasında yayılışını havarilerden Thomas ve Addai'nin öğrencilerinin misyonerlik faaliyetlerine bağlasa da Kuzey Mezopotamya'da Edessa ve Nissibis gibi önemli iki Őehrin Hristiyanlığın iki önemli ana merkezi durumuna gelmesi İran coğrafyasının HristiyanlaŐmasında önemli bir yere sahiptir. Bu iki Őehrin etkisiyle Hristiyanlık Mezopotamya'nın güneyine doğru ilerleyerek zamanla Arbela (Erbil), Bet Sulukh (Kerkük) ve Seleukeia gibi büyük Şehirleri Hristiyanlar için önemli merkezler

¹ Bu çalıŐma "MS V. Yüzyıl İran'da Hristiyanlık" başlıklı yüksek lisans çalıŐmasından üretilmiŐtir.

² Prof. Dr. Bilecik Őeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bilecik, Türkiye, ahmet.altungok@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3777-239X

³ Yüksek Lisans Öğrencisi; Bilecik Őeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı; nihat.yilmaztekin@icloud.com, Bilecik, Türkiye, ORCID: 0009-0002-9139-940X

haline getirdi. Parthlar ve ilk dönemde Sâsânîler Roma'yla mücadele halinde olan Hristiyanları sahiplenici bir politika takip ettiler. Ancak IV. yüzyılda I. Constantinus'un din olarak Hristiyanlığı seçmesi ve Hristiyanlığın Roma topraklarında yükselişi (Socrates Scholasticus, çev. 1853, XVIII, p. 48vd), komşusu Sâsânî Şehinşahlığında farklı bir yankı meydana getirdi. II. Şapur'un uzun saltanatı boyunca Hristiyanlara yönelik baskıların sistematik hale gelmesi, yalnızca dinsel nedenlerle değil, aynı zamanda Roma ile olan rekabetin bir sonucu olarak karşımızda durmaktadır.

MÖ VI. yy'a kadar Roma'yla mücadele halinde olan Hristiyanlar, İran açısından siyasi ve dini bir tehdit olarak algılanmıyordu. Fakat bu yüzyıldan itibaren Roma'yla aralarında meydana gelen dinî ve kültürel bağlardan dolayı İran için potansiyel tehdit olarak algılanmaya başladı. II. Şapur'un, Seleukeia⁴-Ctesiphon⁵ metropoliti Simeon bar Sabba'e⁶ (ö. 339) döneminde Hristiyanların ödemekle yükümlü olduğu vergiyi iki katına çıkarması ve ardından gerçekleşen çok sayıda idam olayı, bu endişenin somut bir göstergesidir ((The Chronicle of Arbela, çev. 1939, s. 25). Bu çalışmanın amacı II. Şapur döneminde

⁴ Seleukeia: Dicle Nehri'nin batı kıyısında bulunan antik şehirdir. Selevkos İmparatorluğu'nu kuran I. Selevkos tarafından kurulmuştur. Part egemenliği sırasında konumundan dolayı doğunun önemli ticaret merkezi olmuştur. Şehir MS. 165 yılında Roma komutanı Gaius Avidius Cassius tarafından yakılmıştır. Bkz. The Editors of Encyclopaedia Britannica (2024, January 8). Seleucia on the Tigris. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Seleucia-on-the-Tigris>

⁵ Ctesiphon: Bağdat'ın yaklaşık 32 km güneydoğusunda bulunan antik şehirdir. Part ve Sâsânî İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. Klasik yazarlar Ctesiphon'un Part kralı Vardanes tarafından kurulduğunu iddia etmişlerdir. Bkz. The Editors of Encyclopaedia Britannica (2024, March 22). Ctesiphon. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Ctesiphon-ancient-city-Iraq>

⁶ Simeon bar Sabbae: Seleukeia-Ctesiphon metropoliti ve Pers Kilisesi'nin ikinci başpiskoposu. II. Şapur döneminde yapılan baskılar sonucu öldürülmüştür. Bkz. Higgins, M. J. (1955). Date of Martyrdom of Simeon Bar Sabbae. *Traditio*, 11, 1–35. doi:10.1017/S0362152900006292

Hristiyanlara yönelik İnan sarayının takınmış olduğu tavrın sebeplerini, şiddetini ve İnan-Roma ilişkilerine yansımalarını tartışmaya açmaktır. Çalışmada Sâsânî toplumundaki Hristiyanların bu süreçte sosyal, siyasal ve dini konularının yeniden nasıl inşa edildiği de analiz edilecektir.

2. II. ŞAPUR DÖNEMİ VE SİYASAL ARKA PLAN

II. Şapur'un hükümdarlığı dönemi, yalnızca Sâsânî İmparatorluğu'nun iç yapısını değil, aynı zamanda onun Roma'yla olan ilişkiler üzerinden belirlenen dış politikasını da köklü biçimde şekillendirmiştir. Bu dönem hem askerî başarılar hem de dinî ve idari reformlarla bilinir. II. Şapur, daha doğmadan kral ilan edilmiş ve çocuk yaşta tahta çıkarılmıştı (Hamza el-İsfahânî, çev. 1967, s. 49, 50; Dîneverî, çev. 1992, s. 74vd; Gerdizî, çev. 1984, s. 71. Ayrıca bkz. Alıcı 2015, s. 45). Saltanatı boyunca İnan'a yönelik Arap akınları, Roma'yla gerçekleşen sınır savaşları, Kuzey Mezopotamya ve Armenia üzerindeki hâkimiyet mücadelesi ve doğuda Heftalit (Beyaz Hunlar) tehdidine karşı geliştirilen politikalar bu dönemin belirleyici yönlerini oluşturur (Brosius, 2006b, s. 109). II. Şapur saltanatının ilk dönemlerinde İnan'ın Roma karşısında uğradığı Satala yenilgisinin getirdiğı ağır kayıpları telafi etmek için uğraşmıştı⁷. Roma'ya karşı gerçekleşen bu toparlanma döneminde I. Costantinus'un kendisini Hristiyanların hamisi olarak ilanını II. Şapur'un yukarıdaki sorunlarına ek olarak İnan için yeni bir cephe daha açmaktaydı. Arbela Kroniğinde II. Şapur'un Roma'ya karşı eski İnan topraklarını geri alma çabası Hristiyanların ülkesini yok

⁷ MS. 298 yılında Sâsânî hükümdarı Nersi'nin elde etmiş olduğı bu mağlubiyetin ardından Kuzey Mezopotamya'yla beraber Dicle Nehri'nin doğusunda yer alan beş önemli Sâsânî vilayeti Romalıl原因 eline geçmiş ve Armenia sınırı Medya topraklarına dayanmıştı. Bkz. Altungök 2023, s. 131vd.

etme girişimi olarak verilir (The Chronicle of Arbela, ev. 1939, s. 23vd).

IV. yüzyılın ilk yarısındaki İrānlıların bu toparlanma döneminde Roma'yla Sāsānī arasındaki rekabetin merkezinde Armenia ve Kuzey Mezopotamya yer almaktaydı. 312 yılında İmparator I. Constantinus'un (MS 306-337) Hristiyanlığı lke topraklarında serbest hale getirmesi ve kendisini Hristiyanların koruyucusu olarak ilanı (Bkz. Norwich 2013, s. 38) Kuzey Mezopotamya ve Armenia'yı siyasi ve dini açıdan Roma'nın bir parçası haline getiriyordu⁸ (Gibbon 1987, II, s. 72). Armenia'nın Hristiyanlaşması, Sāsānīler açısından yalnızca bir dinsel kopuş değil, aynı zamanda Roma etkisinin doğrudan Sāsānī sınırlarına dayanması anlamına gelmekteydi (Farrokh, 2007, s. 200). Bu gelişme, II. şapur'un Armenia'ya yönelik sert politikalar izlemesine sebep olmuş, özellikle Ermeni aristokrasisi ile Sāsānī sarayı arasında gerilimlere neden olmuştur. Sāsānī yönetimi, Ermeni Hristiyanlığını Roma etkisinin bir parçası olarak görmüş ve bunu bertaraf etmek için hem askerī hem de ideolojik yollarla müdahalede bulunmuştur. Çünkü Armenia'nın, Hristiyanlığı seçmiş olmasına ve Roma'yla dini anlamda yakınlaşmasına rağmen Sāsānīlerle derin kültürel bağları bulunmaktaydı. V. yy. kilise tarihçisi Sozomenus, İrānlılar arasında Hristiyanlığın yayılmasının İrānlıların Armenia'yla olan ilişkilerine özellikle bağlaması bu durumun Sāsānīler açısından önemini ortaya koymaktadır (Sozomenus, ev. 1855, II/VIII, p. 63vd). Bununla beraber Hristiyanlığın en önemli bölgelerinden birisi olan Kuzey Mezopotamya da bu anlamda önemli bir yere sahiptir. Bundan böyle Armenia ve Kuzey Mezopotamya'yla Roma arasında

⁸ Armenia kralı III. Tiridates MS 301 yılında Hristiyanlığı ülkesinin resmi dini olarak ilan etmişti. Bkz. Altungök 2023, s. 134.

meydana gelen dinsel akrabalık bu iki coğrafyanın ebediyen İnan'dan kopması anlamına gelmekteydi.

Sâsânî devlet yapısı, Zerdüş ruhban sınıfıyla saray arasında kurulan sıkı bir ittifak temelinde şekillenmiştir. I. Erdeşir, Kertir, Adurbad Mahraspand⁹ gibi önemli Zerdüş din ve siyaset adamları, Zerdüştlüğü devlet dini hâline getirmek için kutsal metinleri kanunlaştırmış, dine karşı gelen unsurlarıysa sapkın olarak ilan etmişlerdi (Daryae, 2009, s. 20). Sâsânî Devletin kurucusu I. Erdeşir bu devleti Mazdeizm'i esas alan bir "din devleti" olarak ilan etmişti. Mazdeizm İnan coğrafyası üzerinde yaşayan farklı etnisiteleri bir arada tutan birleştirici bir unsurdu. İnan coğrafyası üzerinde Mazdeizm'in zayıflayarak Hristiyanlığın yayılması İnan coğrafyasının küçülmesini de beraberinde getirmekteydi. Fırat Nehrinden başlayarak İndus Nehri'ne kadar uzanan Antik İnan coğrafyasının küçülmesindeki en önemli etki bu coğrafyanın birleştirici unsuru olan Mazdeizm'in zayıflayarak yerini Hristiyanlığa terk etmesiydi. Nitekim Antik İnan coğrafyasının önemli kısımlarını oluşturan Lazika, Kolhis, Armenia, Albania ve Kuzey Mezopotamya'nın İnan egemenliğinden çıkışının nedeni bu coğrafyalarda Mazdeizm'in yerini Hristiyanlığa bırakmasıydı. Daha önce İnan şehinşahının elinden taç takarak tahta çıkan bu bölge hükümdarları bundan böyle Roma imparatorunun elinden hilat giyinerek tahta çıkacaklardı.

I. Constantinus'un 313 Milano Fermanıyla Hristiyanlığı tanınması ve imparatorluk topraklarında ibadet serbestliği tanınması (Bkz. Vasiliev 1943, s. 53; Cheynet s. 2008; s. 21; Gregory 2008,

⁹ Adurbad Mahraspand: II. Şapur döneminde Sâsânî İmparatorluğu'nun Zerdüş başrahibidir. Adurbad Mahraspand, farklı dinleri baskı altında tutmaya çalışmış ve şahın kararname çıkarmasında etkili bir güç olmuştur. Bkz. A. Tafazzoli. (2014, March 6). "Adurbad Mahraspand". *Encyclopædia Iranica*, I/5, p. 477: <http://www.iranicaonline.org/articles/adurbad-i-mahraspanda>

s. 59), Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık lehine gerçekleşen değişimlerin başlangıcı olmuştur. Sâsânî sarayı ise bu gelişmeleri dikkatle izlemiştir. Roma'nın Hristiyanlığı tanınması, Sâsânî topraklarındaki Hristiyanların sadakatine dair şüphelerin artmasına neden olmuştur. II. Şapur döneminde, İranlıların Roma'nın doğu sınırına yönelik saldırıları sırasında özellikle Nisibis kuşatmalarında, İran Hristiyanları “beşinci kol” şeklinde algılanmaya başlamıştır. II. Şapur'un Katolikos Simeon bar Sabba'e ve cemaatine karşı tutumu bu algıdan ileri gelmekteydi. (Brosius, 2006a, s.149; Smith, 2016, ss. 112-113; Tural 2024, s. 32). II. Şapur'un saltanatında Sâsânî coğrafyası dinsel olarak heterojen bir yapıya sahipti. Yahudiler, Hristiyanlar, Maniheiztler, Budistler, Zürvanistler, Şamanistler ve diğer dinî gruplar İran topraklarında varlık göstermekteydi. Ancak bu çeşitlilik, Zerdüştlük merkezli devlet anlayışının zayıflamaya başlamasıyla giderek daha büyük bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlamıştır. Nihayetinde din değiştirmeye başlayan Sâsânî toplumu, sarayın ölüm cezalarıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır (Payne, 2015, s. 48).

3. HRİSTİYANLIĞIN SÂSÂNÎ COĞRAFYASINDAKİ YAYILIŞI VE KURUMSALLAŞMASI

Hristiyanlık hızlı bir şekilde Mezopotamya'daki Sincar, Arbela, Kerkük, Hulvan, Babil ve Huzistan gibi şehirlerde güçlü piskoposluklar kurulmasıyla yayılmasına devam etmiştir. İncil'in dilinin Aramca olması, Mezopotamya'da bu dilin yaygın bir konuşma ve yazı dili olarak kullanılması, Hristiyanlığın bu coğrafyada yayılmasını kolaylaştırıyordu. IV. yüzyıl tarihçisi ve din adamı *Epiphanius of Salamis* (The Panarion, II-III, -çev. 2013-, s. 240), İran coğrafyası üzerinde Süryanice konuşan çok sayıda İranlının varlığından bahsetmektedir. Bununla beraber bu

bölgede farklı etnik ve dilsel gruplar arasındaki geçişkenlik, Hristiyanlığın çeşitli biçimlerde yorumlanmasına da yol açmıştır. Bazı bölgelerde Hristiyanlık Süryanice üzerinden şekillenirken, diğer yerlerde Grekçe, Pehlevice ve hatta Soğdcayı bilen cemaatler ortaya çıkmıştır. Bu dilsel çeşitlilik, Hristiyanlığın Sâsânî coğrafyasında kültürel olarak ne kadar adapte olabildiğini ve yaygınlaştığını da göstermektedir (Eilers, 2006, s. 499).

Sâsânîler döneminde Hristiyanlık, özellikle Mezopotamya'nın doğusu, Huzistan ve İran platosunun bazı kesimlerinde önemli bir yayılım göstermiştir. İlk Hristiyan topluluklar II. yüzyılda ortaya çıkmış, III. yüzyıl itibarıyla yerel piskoposluklar teşkil edilmeye başlanmıştır. Seleukeia-Ctesiphon bu piskoposlukların merkezi hâline gelmiş ve Katolikosluk makamı burada teşekkül etmiştir (Eilers, 2006, s. 499).

Sâsânî coğrafyasına ticaret amacıyla gelen ve Süryanice konuşan Hristiyanlar, bu coğrafyada kendi dilleriyle konuşan İranlılar arasında rahat bir şekilde Hristiyanlığı yayabildiler. Büyük ticaret yollarının üzerinde yer alan Sâsânî Devletinde Hristiyanlığın yayılmasının en kolay yolu tüccarlara tanınan serbest ticari faaliyetlerden dolayı Hristiyan tüccarların Mezopotamya ve İran güzergâhlarında elde ettikleri seyahat özgürlükleriydi. Edessa ve Nisibis gibi önemli ticaret şehirlerinin Hristiyanlığın önemli merkezleri olarak Roma nüfuzuna girmesi, Sâsânî hükümdarlarını tedirgin etmiştir. Hristiyanlığın İran'a yayılmasında önemli bir yere sahip olan Kuzey Mezopotamya'da Roma'nın kalıcı hale gelmesi zamanla bütün Mezopotamya'nın İran'dan kopmasını beraberinde getirebilirdi. 298 yılında gerçekleşen Satala Savaşı¹⁰'nın ardından Roma'nın eline geçmiş

¹⁰ Satala Savaşı'nda Nersi büyük bir yenilgiye uğradı. Nersi'nin ordugahı yağmalandı. Karıları, kız kardeşleri, çocukları ve çok sayıda Pers soylusu, yüklü miktardaki Sâsânî hazinesiyle birlikte Roma'nın eline geçti. (Bkz. Eutropius, çev. 2004, s. 247)

olan Kuzey Mezopotamya'daki İnan şehirleri halen daha Roma'nın elinde bulunuyordu ve Kuzey Mezopotamya'da yer alan Bezabde, Nissibis, Edessa, Amida, Karhoi, Singara gibi şehirlerden İnan Körfezine kadar Mezopotamya'yı karış karış gezen misyoner tüccarlar bu coğrafyanın dini lejantını hızlı bir şekilde değiştirmekteydi.

III. yy'ın sonlarına doğru Sâsânî topraklarındaki Hristiyanlar belirli bir iç örgütlenme ve hiyerarşik düzene ulaştılar. MS 280 yılında Seleukeia-Ctesiphon kilisesi Mar Papa bar Aggai'yi katolikos unvanıyla kilisenin başına geçirdi. Seleukeia-Ctesiphon'daki *katolikos*, Doğu Hristiyanlarının lideri konumuna yükseldi. Aynı zamanda bu kilise, Batı'daki Hristiyanlıkla dogmatik ve politik anlamda sürekli etkileşim hâlindeydi. Doğu Kilisesi, ilk dönemlerde Batı'daki konsil kararlarını (örneğin 325 İznik¹¹ Konsili) benimsiyordu. Doğu Kilisesinin batıdan kopması 410 yılında gerçekleşen Seleukeia-Ctesiphon konsiliyle gerçekleşmiş ve Doğu Kilisesi kurumsal hâle gelmiştir. Doğu Kilisesi'nin bağımsız bir teolojik yapılanma elde etmesi V. yüzyılda gerçekleşebilmiştir (Brock, 2018a, ss. 108-109).

Sâsânî coğrafyasındaki Hristiyanlar yalnızca Roma ile değil, birbirleriyle de teolojik tartışmalar yaşamışlardır. Hristolojik tartışmalar, özellikle V. yüzyıldaki Efes (431) ve Kalkedon (451) Konsilleri sonrası Nesturilik ve Yakubilik şeklindeki mezhepsel ayrışmaların Sâsânîlerdeki yansımaları ortaya çıkarmıştır (Altungök 2014, s. 50vd). Nesturiler, Batı Hristiyanlığıyla aralarına mesafe koyarak Sâsânî topraklarında daha rahat varlık göstermiştir (Eilers, 2006, s. 499; Cheynet s. 2008; s. 30). Bu mezhepsel ayrışmanın temelleri, II. Şapur

¹¹ I. Constantinus tarafından tertip edilen ve Hristiyanlığın esaslarının belirlendiği bu konsil onun Hristiyanlar üzerindeki müdahaleci tavrının en önemli göstergesidir (Bkz. Diehl 1939, s. 11; Ostrogorsky 2006, s. 44vd).

döneminde atılmıştır. II. Şapur dönemdeki baskılar, Roma yanlısı Hristiyanlar ve İran yanlısı Hristiyanlar şeklinde farklı teolojik düşünceleri savunan ve farklı siyasi tercihleri olan grupların sistematik olarak ayrışmasını teşvik etmiştir. İran Hristiyanları Sâsânî hükümdarlarının takip ettikleri bir politikanın neticesinde mezhebi olarak Doğu Roma kilisesinden koparılarak İran için bir tehdit olmaktan çıkarılmaya çalışılmıştır.

4. II. ŞAPUR DÖNEMİ HRİSTİYANLARA YÖNELİK BASKI POLİTİKASI

II. Şapur'un hükümdarlık dönemi, Hristiyanlık tarihinin Doğu'daki en baskıcı dönemlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Özellikle 339–379 yılları arasında, başta Katolikos Simeon bar Sabba'e olmak üzere pek çok Hristiyan din adamı, rahip ve müminin infaz edilmesiyle bilinen bu dönem, daha sonra Süryani şehitlik literatüründe "Büyük Zulüm" olarak anılacaktır (Sozomenus, çev. 1855, II/IX, p. 65, 66). Ayrıca bkz. Fortescue, 1913, ss. 45-46; Patterson, 2017, s. 191).

Baskı süreci, doğrudan politik ve ekonomik bir krizden kaynaklanmaktadır. II. Şapur, Roma'ya karşı yürüttüğü savaşın mali yükünü karşılamak amacıyla Hristiyanlardan çifte vergi alınması için bir ferman çıkarmış, vergi toplama görevini Katolikos Simeon bar Sabba'e'ye vermiştir (Sozomenus, çev. 1855, II/IX-XI, p. 64vd; The Chronicle of Arbela, çev. 1939, s. 25). Simeon ise bu talebi, "piskoposların dünyevi vergi toplamakla yükümlü olmadıkları, Hristiyanların fakir olduğu için vergi ödeyemeceği" gerekçesiyle reddetmiştir (Frye, 2006, ss. 139-140; Wiesehöfer, 2001, s. 202). Bu ret, yalnızca bir mali karşı çıkış değil, aynı zamanda dinî-siyasi bir başkaldırı olarak görülmüş ve II. Şapur tarafından hainlik olarak yorumlanmıştır. II. Şapur bunun üzerine ikinci bir ferman çıkartarak din adamlarının tutuklanmasını, öldürülmesini ve kiliselerin

yıkılmasını emretmiştir. (Butler, 1821, s. 229). Simeon'un direniş, onu ve beraberindeki din adamlarını hedef hâline getirmiştir. Simeon'la birlikte Hristiyanlığı benimsemiş ve kraliyette görev alan memurlar da dâhil edilerek 339 yılında başkentte tutuklanarak infaz edilmiştir. Yerine geçen Şahdost (340) ve Barba'smin (346) de kısa sürede bu memurlarla aynı kaderi paylaşmıştır (Butler, 1821, ss. 229-230; Gorder, 2010, s. 32). Aziz Simeon'un ölümünden bir yıl sonra, Kutsal Cuma gününde, II. Şapur'un yönetimi altında, İran'ın birçok eyaletinde piskoposlar öldürüldü. Bu kişiler arasında kralın gözdelelerinden biri olan hadım Usthazanes de Simeon'la aynı kaderi paylaştı (Sozomenus, çev. 1855, II/IX, p. 65vd, II/X, p. 67). Ayrıca Simon'un kilisesinin iki rahibi olan Abdechalaas ve Ananias da kendisiyle beraber Şapur'un zulmünden nasibini aldılar (Sozomenus, çev. 1855, II/X, p. 68). Arbela Kroniğı II. Şapur tarafından idam edilen kimselerden Arbela piskoposları II. Abraham (345-346), Maran Zeka (346-375), kutsal şahsiyetlerden Johannan ve Jacob, Rahip Narsai'yle beraber Hananja ve Rehima'nın adlarını sayar. II. Şapur'un bütün bu katliamları Piruz Tamşapur ve Adorparrah adındaki komutanları eliyle yaptığını rivayet eder (The Chronicle of Arbela, çev. 1939, s. 27, 28). Ayrıca kutsallığı ve mucizeleriyle tanınan piskopos Milles, Hnaita piskoposu Acepsimas (Abbey, 1921, s. 214), rahip James (Abbey, 1921, s. 152), rahip Aithala ve Joseph de II. Şapur döneminde öldürülenler arasındadır. Azadane ve Abdiese adlı diyakozlar, II. Şapur dönemi işkencelerine maruz kalmışlardır. Ayrıca Mareas ve Bicor adlı piskoposlar beraberinde 20 piskopos ve 250 din görevlisi II. Şapur'un baskısından nasibini almışlardı (Abbey, 1921, s. 179). Yine Piskopos Simeon'un kız kardeşi Tarbula ve onun takipçileri, çarmıha gerilerek öldürülenler arasındaydı (Church, 1846, s. 126).

II. Şapur'un baskı politikaları yalnızca bireysel cezalandırmalarla sınırlı kalmamış, kitlesel düzeyde baskı

politikalarına dönüşmüştür. Bu baskılar toplumsal düzeyde dini tartışmaları da ön plana çıkarmaya başlamıştır. İran toplumunda Hristiyanların cezalandırılmasını meşrulaştırmak için Hristiyanlığın Mazdeizm’le çelişen temel inançları ön planda tutulmuştur. Özellikle kutsal su ve toprak gibi unsurlar üzerinden Zerdüştlük ile Hristiyanlık arasında doğrudan bir çatışma yaşanmıştır. Hristiyanların vaftiz uygulaması “suyu kirletme” olarak yorumlanıyor, cenazelerin toprak altına gömülmesi gibi uygulamalar da kutsal “toprağı kirletme” olarak değerlendiriliyordu¹². Bu teolojik farklılıklar, fiziksel baskıların meşrulaştırılmasında etkili olmuştur (Kalmin, 2006, s. 138).

Baskı yalnızca siyasi değil, aynı zamanda teolojik bir bağlamda yürütülmüştür. Sâsânî yönetiminin azınlıklara yönelik Mazdeist devlet politikası Hristiyanların baskılanması yönünde saraya toplumsal destek sağlaması noktasında olanak tanımıştır. Hristiyanlığın Mazdeizme ait temel inançlarla çelişen yönleri din adamlarına Hristiyanlığı “sapkın” bir inanç olarak tanımlamayı kolaylaştırmıştır (Daryae, 2009, s. 20). Mazdeizm’in İran coğrafyasının etki alanlarında zayıflamaya başlaması Sâsânî din adamı sınıfının saray üzerinde Hristiyanlığın yayılışını önleme konusunda daha önleyici tedbirler alma hususunda baskı kurmasına neden olmuştur. Hristiyanlığın İran coğrafyasında yayılış hızı göz önüne alındığında İslam’ın ortaya çıkmamış olması durumunda İran’ın MS VII. yy’da tamamen Hristiyanlığa teslim olması içten bile değildi.

II. Şapur döneminde bazı Sâsânî soylularının Hristiyanlığa geçmesi, sarayda ve ruhban sınıfında ciddi bir tepki

¹² Mazdeizm’de durgun suda yıkanmak caiz değildir. Bu suyu kirletmek ve kutsallığına zarar vermek anlamına gelir. Mazdeizm’e inanan İranlılar akan suda banyo yaparlar, Roma tarzı küvet kullanılmasını kesinlikle yanlış bulurlardı. Sâsânî hükümdarı Balâş (484-488) kendi sarayında Roma tarzı banyo oluşturduğu için din adamları tarafından hükümdarlıktan azledilmişti. (Bkz. Altungök 2023, s. 189, 190.)

ortaya çıkardı. Bu din değiştirmeler, o dönemin şartlarında yalnızca kişisel inanç değişimi olarak değil, siyasi bir sadakat değişimi olarak yorumlanıyordu. Din değiştiren soylular ya infaz edilmeye ya da sürgüne gönderilmeye başladı (Payne, 2015, s. 48). Bazı akademisyenler, bu dönemde bir tür “irtidat yasası” uygulandığını ve Hristiyanlığa geçen devlet görevlilerinin ağır şekilde cezalandırıldığını ileri sürmektedir. Bu durum, Ssnlerde dinin devlet kontrolü altındaki bir alan olarak görüldüğünün ve sapmanın ciddi sonuçlar doğurduğunun kanıtı olarak gösterilir.

5. şEHİTLİK GELENEğİ VE SİMEON BAR SABBA‘E‘NİN şEHİTLİğİ

şehitlik literatürü, II. şapur döneminde Hristiyanlık kimliğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle Süryanice yazılmış şehitlik metinleri, hem din inançların hem de toplumsal direnişin temsilini içerir. Bu metinlerde Hristiyanlık, baskı karşısında sabır ve sadakatle direnen bir inanç olarak betimlenirken, Ssn otoritesi ise putperestlik ve zalimlikle özdeşleştirilir. Simeon bar Sabba‘e‘ye ait iki temel anlatı vardır: “Kutsal Simeon’un şehitliği” ve “Kutsal Simeon’un Tarihi”. İlk metin kısa, sade ve tipik bir şehitlik formatında iken; ikincisi daha uzun, teolojik tartışmalarla süslenmiş ve propaganda amaçlı unsurlar barındıran edeb bir metindir.

Simeon’un direnişi ve lm, Doğu Kilisesi içerisinde bir kırılma noktası olarak kabul edilir. Onun “güneşe tapmayı reddetmesi”, yalnızca din bir tercih değil, aynı zamanda Ssn otoritesine karşı bir siyasi duruştur. Bu tavır, Hristiyanlar nezdinde ona nebev bir özellik kazandırmış ve ölümünden sonra bir aziz hline getirilmiştir (Fortescue, 1913, s. 46). şehitliğin bu denli yceldilmesi, Hristiyan cemaatin kolektif hafızasını

pekiştirmiş, II. şapur'un baskılarına karşı pasif ama ruhani bir direniş biçimini sistemleştirmiştir. Bu anlamda şehitlik, dini inancın yanı sıra bir kimlik politikası hâline gelmiştir.

Simeon'un şehitliğini anlatan metinlerde II. şapur, teolojik tartışmalara girecek kadar bilgili biri olarak tasvir edilmesinin yanında tanrısal hakikate karşı körleşmiş bir despot olarak betimlenir. Özellikle "Kutsal Simeon'un şehitliği" adlı metinde kral, Katolikos'un teolojik açıklamalarına karşı çıkar, onu güneşe tapmaya davet eder ve ret cevabı alınca Katolikos'un infazını emreder. Arbela Kronięi de metnin verdiği bu bilgiyle aynı doğrultuda bilgiler verir (The Chronicle of Arbela, ev. 1939, s. 26). Bu anlatı tarzı, Süryani Hristiyanlık anlayışının ilahi hakikat karşısında dñyevi otoriteye boyun eğmeme ilkesini vurgular (Smith, 2016, ss. 109 110). Metinler aynı zamanda Hristiyanların ifte vergiye karşı çıkışını, yalnızca ekonomik değil, ruhani bir direniş olarak da işler. Simeon'un sözlerinde geçen "bizim otoritemiz dñyevi değil, gökseldir" (Smith, 2016, s. 116) ifadesi, ruhani otoritenin dñyevi güçten üstün tutulduğunu gösterir. Bu retorik, şehitlik anlatılarında "dñyasal efendiye değil, Tanrı'ya sadakat" temasını ön plana çıkarır.

Modern akademik literatürde Süryani şehitlik metinleri, tarihsel kaynak olarak dikkatle değerlendirilir. Bu metinlerin çoğu, II. şapur döneminden yaklaşık bir yüzyıl sonra yazılmıştır. Örneğin Kutsal Simeon'un Tarihi'nin V. yüzyıl sonuna, Kutsal Simeon'un şehitliği'nin ise IV. yüzyıl sonlarına ait olduğu düşünölmektedir (Smith, 2016, s. 101). Bu durum, anlatıların tarihsel gerçeklikten ziyade dönemin Hristiyan kimliğini oluşturmak için kurgulanmış edebî ve teolojik metinler olduğunu göstermektedir. Özellikle baskının büyüklüğünün abartılması, Hristiyanların kahramanlaştırılması ve II. şapur'un şeytanlaştırılması bu literatürün tipik motifleridir.

Şehitlik metinleri yalnızca inanç değil, kimlik inşası da üretmektedir. Süryani edebiyatında bu şehitlik anlatıları, yerel Hristiyan cemaatin İran'daki varlığını kutsamakta, onları “Tanrı'nın halkı” olarak tanımlamakta ve baskı karşısındaki sabrı ilahi ödülle anlamlandırmaktadır. Özellikle Hristiyanlar Mezopotamya ve güneybatı İran'da ciddi şekilde şiddet görmüşlerdir (Walker, 2006, s. 10). Mezopotamya'daki yerel kiliseler için bu anlatılar, birer kutsal tarih hâline gelmiştir. Simeon bar Sabba'e, bu bağlamda sadece bir piskopos değil, bir “teolojik şehit” ve Doğu Hristiyanlığının kurucu figürlerinden biri olarak konumlanır. Onun şehadeti, hem zulme karşı direnmenin sembolü olmuş, hem de kilisenin bağımsızlığını sembolize eden bir anıta dönüşmüştür.

6. ROMA-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ VE HRİSTİYANLIĞIN SİYASALLAŞTIRILMASI

Sâsânîlerdeki Hristiyanların durumu, IV. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaşma sürecine paralel olarak değişim göstermektedir. Bu süreç ilk olarak I. Constantinus tarafından II. Şapur'a (309-379) gönderilen bir mektupla başlamıştır (Theodoretus, çev. 1843, s. 75vd. Ayrıca bkz. Patterson, 2017, ss. 190-191). I. Constantinus mektubunda II. Şapur'a İran'da çok sayıda kilisenin bulunduğunu işittiğini söylemektedir (Eusebios, IV/VIII, -çev. 1845-, p. 183vd). Mektupta İran Hristiyanlarının refahıyla ilgili endişeler yazılıdır. Roma, İran toprakları üzerindeki yayılmacı hedeflerine ulaşmak için Hristiyanlığı önemli bir koz olarak görmeye başlamıştır. Bailly (trs, s. 14, 15), I. Constantinus'un Hristiyanlığın gücünün farkına varmış olan usta ve kurnaz bir politikacı olduğu kanısındadır. Gregory de İznik Konsilinde Hristiyanlığa yeni

fikirler dayatan ve Aryanizmi aforoz ettiren imparatorun¹³ Aryanizm'in önlemez yükselişini karşısında ölmeden önce Aryanizm'e kaydığını anlatır (Bkz. Aynı yer. Ayrıca bkz. Morrisson 2004, s. 21). Senatoda yaptığı bir konuşmasında Hristiyanlığı seçmesiyle ilgili yapılan eleştirilerine cevap verirken: "Hristiyan olmakla Roma İmparatorluğunu koruduğu" (Bkz. Brown 2000, s. 53) yönündeki savunması bu yaklaşımları haklı çıkaran ifadelerden bir tanesidir. Kendisi vaftiz olmayı bile "sonu yaklaşınca" akletmişti (Akşit 1970, s. 279; Morrisson 2004, s. 23). Hristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan ve Kudüs'te bulunan "kutsal haçın" mucidinin I. Constantinus'un annesi Helena olması (Vasiliev 1943, s. 52; Cheynet s. 2008; s. 21, 22) dönemin Hristiyanlarla ilgili Roma politikasının kolektif olarak bu ailenin siyasi dehasının bir ürünü olduğu kabul edilebilir¹⁴.

Dolayısıyla bu veriler imparatorun dindar bir Hristiyan olmaktan ziyade Hristiyanlığın gücünden istifade etmeye çalışan kurnaz bir siyasetçi olduğunu ortaya koymaktadır. İmparatorun Hristiyanlığı siyasallaştırma girişimine karşılık Sâsânîler, kendi toprakları üzerinde yaşayan Hristiyanlara karşı olumsuz tavır takınmaya başlamıştır (Herman, 2019, s. 136). Henüz İran Hristiyanlarına yönelik herhangi bir baskı olmadığı halde I. Constantinus mektubunda Hristiyanlara kötü davrananların sonuçlarına katlanacağı imasında bulunmaktadır. I.

¹³ İmparatorun kendisi bu konsil toplantısına doğrudan katılmıştır. Konsil Aryanizm'i aforoz ettiği, İsa'nın (as) tanrıyla aynı cevherden geldiği görüşü temelindeki teolojik kararlarını imparatorun gölgesi altında almıştır. (The Chronicle of Arbela, çev. 1939, s. 24. Ayrıca bkz. Diehl 1939, s. 15; Cheynet s. 2008; s. 28). Aryanizm'de İsa'nın (as) tanrıyla aynı öze sahip olması tek tanrı düşüncesine aykırı olduğundan tanrının yansıması olarak kabul edilir, tanrı olarak kabul edilmez. Aryanizm bu yönüyle diğer Hristiyan mezheplerinden ayrılmaktaydı. (Brown 2000, s. 54).

¹⁴ Annesi Helena'nın Constantinus üzerinde önemli bir etkisi vardı. Constantinus'un üç çocuğunun annesi Fausta'yı zina suçlamasıyla idam ettirmişti. (Bkz. Aynı kaynaklar)

Constantinus'un mektubunda II. Şapur'un Hristiyanlara karşı baskıcı olduğuna dair bir imada bulunmaması henüz Hristiyanlara yönelik herhangi bir baskının İran'da başlamadığını göstermektedir. Mektubunda II. Şapur'a Pers Hristiyanları üzerine yetki verme yönündeki tavrı Roma'nın Sâsânî iç işlerine müdahale tavrını ortaya koymaktadır. Mektubunda II. Şapur'un dindarlığına vurgu yaparak Hristiyanları koruyacağına dair iyi niyet temennisinden bulunması İran Hristiyanlarını doğrudan hedef olarak göstermesi için yeterli olmuştur (Smith, 2016, ss. 24-25). Bu mektup, batılı tarihçiler tarafından I. Constantinus'un II. Şapur'a yönelik iyi niyet göstergesi olarak sunulsa da II. Şapur'u Hristiyanlara karşı kışkırtmaya dayalı bir Roma kurnazlığından başka bir şey değildir. Tarihsel veriler, II. Şapur'un Hristiyanlara yönelik baskısına bu mektuptan yaklaşık on beş yıl sonra başladığını göstermektedir. Bu durum mektubun, İran Hristiyanlarına yönelik II. Şapur'un baskıcı tutumundan dolayı I. Constantinus tarafından yazılmış olduğu gerekçesini geçersiz kılmaktadır. Bu dönemde Sâsânîlerin Hristiyanlarla yaşadıkları kötü ilişkilerin onların dinlerini yaşama noktasındaki eylemlerinden ziyade Doğu Roma'yla ilişkiler bağlamında İran aleyhine bir takım siyasi faaliyetlere katılmalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Arbela Kroniği*, İranlıların Hristiyanları Roma adına casusluk yapmakla itham ettiklerini anlatmaktadır (The Chronicle of Arbela, çev. 1939, s. 25). Bununla beraber bu mektuplaşmadan hareketle I. Constantinus döneminde İran ve Roma arasında Hristiyanlarla ilgili olarak ortaya çıkan sorunların diplomasi yoluyla çözülmeye çalışıldığı da pek ala iddia edilebilir. Ayrıca I. Constantinus döneminde İran Hristiyanların baskılanmasına neden olan olayların genelde Armenia sorunu temelinde şekillendiği de dikkatlerden kaçmamalıdır (Gibbon 1987, II, s. 71vd).

Böylece Roma İmparatorluğu'nun, IV. yüzyılda Hristiyanlığı devlet desteğiyle yayma girişimi, Sâsânî

topraklarındaki Hristiyanları doğrudan etkilemeye başladı. Doğuda yaşayan Hristiyanlar, Roma'nın dinî hamiliğini bir koruma olarak görse de Sâsânîler bunu siyasi bir tehdit olarak algıladılar (Wiesehöfer, 2001, s. 202). Bu süreçte özellikle Armenia örneği belirleyicidir. Ermenilerin Hristiyanlığı seçmesi Sâsânî açısından kritik bir durumdur (Katouzian, 2010, s. 57). Çünkü Ermenilerin önceki inançları Zerdüştlük'tü ve Sâsânîlerle kültürel bağları bulunmaktaydı. Armenia kralı tahta çıkmadan önce merkezi İran kralı tarafından onaylandıktan sonra tahta çıkardı. Kendisi için İran sarayında önce bir tören düzenlenir ve İran şahı kendisine taç takardı. Ermenilerin Hristiyanlığa geçişi sonrası Sâsânîler Ermenilere karşı politikalarını değiştirmek zorunda kaldı. Armenia'nın Hristiyanlaşması bu krallığın İran'la bağlarını koparmasına ve Roma nüfuzu altına girmesine sebep olacaktı (Morrisson 2004, s. 23). Roma desteğiyle Hristiyanlaşan Ermeni aristokrasisi, Sâsânî yönetimiyle doğrudan çatışma yaşamaya başladı. Sâsânîlerin, Armenia'yı İran'dan kopmasını beraberinde getiren Hristiyanlaşma çabalarına tepkileri Ermeni soyluların ayaklanmalarını beraberinde getirmiş ve bir takım şiddet olaylarının yaşanmasına neden olmuştur (Jr., 2016, s. 45).

II. Şapur'un Hristiyanlara yönelik baskısının temelinde, onların Roma'ya sadakatle bağlı oldukları şüphesi yer alıyordu. Özellikle savaş zamanlarında Hristiyanların Roma zaferi için dua ettikleri düşüncesi, onları içsel bir tehdit hâline getirmiştir. Smith bu varsayımın doğruluğunu tarihsel olarak şüpheli bulur. İran'daki Hristiyanların farklı teolojik ve mezhepsel yapılar içinde olmasını onların Batı Hristiyanlığıyla her zaman aynı doğrultuda hareket etmedikleri şeklinde yorumlar (Smith, 2016, s. 117). Özellikle Nesturilerin ilerleyen yüzyıllarda Batı Kilisesi'nden açıkça ayrılmasını ve Sâsânî otoritesine daha sadık bir konum almalarını örnek olarak gösterir. II. Şapur'un erken dönemdeki kuşkuarı, kısmen Roma karşıtı bir içgüdüye dayandırılrsa da, mezhepsel ve teolojik çeşitlilik göz önünde

bulundurulduğunda bunun her zaman gerçekçi bir temele oturmadığı düşünülebilir. Fakat Nesturiliğın II. Şapur'dan sonraki yüzyılda II. Theodosius dönemindeki teolojik tartışmaların ardından düzenlenen MS 431 yılındaki Efes Konsilinde Patrik Nestorius'un aforoz edilmesinden sonra ortaya çıktığı göz önüne alındığında II. Şapur'un IV. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan gelişmelerden ciddi bir şekilde rahatsızlık duymasını daha da anlaşılır kılmaktadır. II. Şapur döneminde İran Hristiyanlarına yönelik asıl sert tavır I. Constantinus'un varislerinden II. Constantius'un Kuzey Mezoptamya'ya yönelik askeri müdahaleleri sonucunda gerçekleşmiştir. İki taraf arasında MS 338 yılında gerçekleşen Nissibis Savaşı'nın ardından İran Hristiyanları Roma'yla işbirliği yapma potansiyeli yüksek tehlikeli bir azınlık olarak görülmeye başlamıştır. Bu durum MS. 338-340 yılları arasındaki ilk baskı dönemini ortaya çıkardı. Bu süreçte birçok Hristiyan kovuşturmayla maruz kaldı, tutuklanan din adamları oldu ve bazı kiliseler yıkıldı. Socrates, Roma'nın İran karşısındaki başarısızlığının nedeni olarak Hristiyanlar arasındaki teolojik kavgaları görür¹⁵ (Socrates Scholasticus, çev. 1853, v. XXV, p. 118)

II. Şapur'un bu dönemde Roma'yla olan savaşlarının Süryani ve Yunan kaynakları tarafından "dinler savaşı" olarak nitelendirilmesi İran Hristiyanlarının bu savaşlar sırasında Roma yanlısı tutumunu yeterince açıklamaktadır. Bu nitelendirmeler özellikle Simeon bar Sabba'e anlatılarında öne çıkar. Roma'nın "Tanrı'nın ülkesi", Pers topraklarının ise "kafirler diyarı" olarak betimlendiği bu anlatılar, yalnızca dinsel değil, aynı zamanda politik retoriğinin de kendi içinde barındırdığını göstermektedir (Patterson, 2017, s. 191; Wiesehöfer, 2001, s. 203). Bu durum

¹⁵ Kendisine göre İskenderiye patriği Athanasius'un teolojik duruşu ve İznik Konsilinde ortaya atılan "İsa'nın tanrıyla aynı öze sahip olduğu (homoousion/consubstantial)" görüşü etrafında Hristiyanlar arasında gerçekleşen çatışma ortamı bu başarısızlıkların temel nedenidir. (Bkz. Aynı yer).

Sâsânîlerin İnan Hristiyanlarına yönelik tutumunu daha da sertleştirmiş olduğu MS. 344-350 yılları arasındaki ikinci baskı dönemini ortaya çıkarmıştır. Elbette bunda MS 344 yılında yaşanan Singara Savaşı'nın ve II. Şapur'un oğlunun bu savaşta öldürölmesinin etkisini de yadsımamak gerekir (Gibbon 1987, II, s. 74). İkinci baskı dönemini birincisinden ayıran en önemli konu Kuzey Mezoptamya'da ve Armenia'da baskılanan Hristiyan nüfusa ek olarak Seleukeia-Ctesiphon'da yaşayan Hristiyanların da baskı ve takibe maruz kalmalarıydı. Böylece Hristiyanlara yönelik baskılar güneye doğru inmeye başlamıştı. II. Şapur'un Kuzey Mezopotamya'da gerçekleştirdiği askeri eylemleri öncesinde başkentini bir Hristiyan isyanına karşı güvende görmek istediği anlaşılmaktadır. MS. 346 Nissibis, MS. 348 Singara ve MS. 350 Nissibis Kuşatmaları olayın ciddiyetini ortaya koymaktadır. İkinci baskı döneminin Hristiyan literatürde ve özellikle Süryani şehitlik metinlerinde “Şehitler Dönemi” olarak adlandırıldığı görölmektedir. Son Nissibis kuşatmasının ardından İnan'ın doğusunda gerçekleşen Eftalit akınları II. Şapur'un yönünü doğruya çevirmesine ve Hristiyanların bundan sonraki süreçte rahat nefes almasına vesile oldu (Gibbon 1987, II, s. 76). Bundan dolayı MS. 350 yılından sonra her ne kadar bazı kiliseler kapatılsa ve bazı din adamları idam edilse bile Hristiyanlar üzerindeki baskının gözle görülür bir şekilde azaldığı dikkat çekmektedir. Pagan Iulianus'un MS. 361 yılında Roma'da iktidara gelmesi, İnan'da Hristiyanlara yönelik baskının azaldığı bir dönemi de beraberinde getirdi (Ostrogorsky 2006, s. 46). Iulianus, doğu ve batı Hristiyanları için bundan böyle İnan'dan daha öncelikli bir tehdidi oluşturmaktaydı¹⁶. Iulianus'un Mezopotamya'ya düzenlediği sefer sırasında İnan Hristiyanlarına yönelik herhangi bir baskı girişiminin olmaması bundan önceki

¹⁶ Hristiyanlar kendisi için “dönek (mürted)” anlamında *apostata* kelimesini kullanmışlardır. (Bkz. Grant 1998, s. 144, 145)

dönemde Hristiyanlara uygulanan baskının Roma'nın Hristiyanlığı siyasi bir koz olarak kullanmasından kaynaklandığını göstermektedir. Süryani şehitlik metinlerinde Roma'yla İnan arasındaki savaşlarda şehirlerin düşmesi, yalnızca askeri olarak değil, teolojik bir yenilgi ya da zafer olarak da yorumlanmıştır. Nisibis'in düşüşü (363) sonrasında İnan'dan kaçan Hristiyanların Edessa'ya göç etmesi, batılı tarihçiler tarafından dini bir sürgün gibi betimlense de (Filoni, 2017, s. 16) gerçekte bu dinsel bir göç olayıdır. Teolojik olarak batı kilisesine bağlı olan Hristiyanlar daha güvenli olarak gördükleri Edessa'ya göç etmişlerdir. Sonuçta pagan Iulianus'un İnan karşısındaki mağlubiyeti en çok batı kilisesini memnun eden bir gelişmeydi. Eğer Mezopotamya Savaşı'ndan sonra hayatta kalsaydı Hristiyanlığı Roma yönetim sınıfının dışına atacağı kesindi (Brown 2000, s. 55). Iulianus'un MS. 363 yılında Mezopotamya Savaşı'nda muhtemelen Hristiyan bir Romalı tarafından öldürülmesi Roma'nın Hristiyanlıktan paganizme geri döndürülmesi rüyasının bitişi anlamına geliyordu (Bkz. Baydur 1982, s. 119, 124-138). II. Şapur'un Hristiyanlara yönelik zulmünün dönemin bazı görgü şahitleri tarafından görmezden gelindiği söylenir. Örneğin Efrem, Nisibis'ten göç ettikten sonra yazdığı ilahilerde, II. Şapur'dan hiç bahsetmez, pagan Iulianus'uysa (361-363) asıl tehdit olarak gösterir (Brock, 2018b, ss. 80-81). Bu durumu II. Şapur'un zulmünün Batı'da o dönem tam anlamıyla bilinmediğine ya da bilinçli olarak bastırıldığına yoran tarihçiler vardır (Smith, 2016, ss. 85-87). Halbuki pagan Iulianus'un Roma topraklarında Hristiyanlara karşı takındığı tavır Hristiyan teologlar açısından öncelikli tehdittir. Efrem tehdit algısı olarak II. Şapur'dan ziyade Iulianus'u öncelemektedir. Efrem'in yaklaşımı Hristiyanlara yönelik olarak II. Şapur'un takınmış olduğu baskıcı tutumun sonraki Hristiyan anlatılarında abartılmış olabileceğini akla getirir.

7. II. ŞAPUR DÖNEMİ BASKILARINA YÖNELİK FARKLI TARİHSEL ANLATILAR VE KAYNAK ELEŐTİRİSİ

IV. yüzyıl Hristiyanlık tarihi açısından önemli bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda Aphrahat (280-345) gibi Süryanî yazarların eserlerinin ortaya çıktığı, Hristiyanların entelektüel birikimlerinin kurumsallaştığı bir evre olmuştur. Özellikle Aphrahat'ın *Demonstrationes*¹⁷ (Syr. Tahwîte) adlı eserinin, Hristiyanların İnan'daki konumunu, Zerdüşterle ilişkisini ve doğu Hristiyanlarının kimlik inşasını anlamada önemli bir kaynak olduğu görülmektedir (Smith, 2016, s. 106).

II. Şapur dönemine dair Hristiyan zulüm anlatıları, ağırlıklı olarak Süryanice kaleme alınmış şehitlik metinlerine dayanmaktadır. Bu metinler, genellikle Simeon bar Sabba'e ve benzeri şahsiyetlerin şehitliğini dramatik bir biçimde aktaran, dualarla ve mucizevi anlatılarla bezeli metinlerdir. Ancak modern tarihçiler bu metinlerin tarihsel değil, teolojik ve hamasî metinler olduğu kanısındadır (Smith, 2016, ss. 99-101). Bu metinlerin çoğu IV. yüzyıl olaylarını aktarsa da yazım tarihleri genellikle V. yüzyıl sonları veya VI. yüzyıldır. Dolayısıyla içerikleri, dönemin tarihsel olaylarından çok, sonraki yüzyıllarda şekillenen kolektif Hristiyan hafızasının bir yansımasıdır. Süryanice şehitlik metinlerinin başında Simeon bar Sabba'e'nin II. Şapur tarafından idam edilmesini anlatan IV. yy'ın ikinci yarısında yazılıp V. yy'da son şeklinin verildiği *Martyrium Mar Simon bar Sabbae* adlı metin gelmektedir. Bir diğeriye Simeon'dan sonra katolikos olarak seçilen ve yine Sâsânîler tarafından idam edilen Şahdost'un hikayesini anlatan *Martyrium Mar Shahdost (Mar Şahdost'un Şehitliği)* başlıklı metindir. Bir diğeri *Martyrium Mar*

¹⁷ 23 bölümden oluşan bu kitap K. A. Valavanolickal tarafından İngilizce'ye çevrilerek iki cilt halinde yayınlanmıştır. Bkz. Aphrahat. *Demonstrations (Tahwîte)*. vol. I, II, (Trs. K. A. Valavanolickal). Piscataway: Gorgias Press. 2011.

Barba 'shmin (Barba 'shmin'in Şehitliği) başlıklı Erbil piskoposu Mar Barba'shimin'in öldürölmesini anlatan metindir. Bir diğer metin İran Hristiyanlarının uğradığı baskıları ve idamları anlatan *Martyrium Mar Miles ve Mar Aborsmā (Mar Miles ve Mar Aborsmā'nın Şehitliği)* başlıklı metindir. Nissibis'te gerçekleşen olayları anlatan *Martyrium Mar Pethion (Mar Petion'ub Şehitliği)* ve İranlı rahipler ve öğrencilerinin idamlarını anlatan *Martyrium Mar 'Abda ve Mar 'Abdaisho' (Mar 'Abda'nın ve Mar 'Abdaisho'nun Şehitliği)* başlıklı metinler de diğer metinleri oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak Simeon'un hayatını tarihsel bir uslupla anlatan ve Simeon'un şehitliğinden bahseden *Historia Mar Simon bar Sabba'e* başlıklı metin de önemlidir. Bu metinlerin hepsi Paul Bedjan tarafından *Acta Martyrum et Sanctorum* başlığıyla 1897 yılında 7 (yedi) ciltlik bir çalışmayla neşredilmiştir¹⁸. Bu dönemin canlı tanığı olan Sozomenus, Simeon'un idamı ve İran Hristiyanlarının uğradığı baskılara da yer vermektedir. Sozomenus, II. Şapur'un baskısını I. Constantinus'un ölümünden sonra başlayan bir dalga olarak tanımlar. Sozomenus II. Şapur'un on altı bin Hristiyan'ı katlettiği bilgisini vermektedir. Akademik araştırmalarda çok abartılı bulunan bu rakam, baskının büyüklüğünü vurgulamak için aktarılsa da (Bkz. Butler, 1821, s. 230; Smith, 2016, ss. 53-54) Theodoretus'un anlatımlarında IV. yy'daki Hristiyanların asıl katliamcısı olarak Roma imparatoru pagan Iulianus gösterilir (Theodoretus, çev. 1843, s. 182vd). Ancak aynı dönem Batı kaynaklarında bu baskıcı anlatılarının geç ve yüzeysel biçimde yer alması dikkat çekicidir. Özellikle Iulianus'la ilgili Saint Ephrem'e ait şiirlerde bile II. Şapur, ne bir "zalim" ne de bir "dış güç" olarak bile görünmez. Bu da II. Şapur'un baskıcı politikasına, Hristiyan tarih yazımında abartılı bir şekilde yer

¹⁸ Bkz. Bedjan, P., *Acta Martyrum et Sanctorum*, vol. I-VII, Paris-Leipzig: Otto Harrassowitz, 1890-1897.

verildiğini göstermektedir. Sozomenus kendi anlatımında II. Şapur dönemiyle alakalı Seleukeia-Ctesiphon piskoposu Simeon bar Sabba'e'nin yargılanması ve idamıyla başlayan olayların bir kısmına yer verir (Sozomenus, ev. 1855, II/IX, p. 64vd). Sozomenus, kendisiyle ağdaş olan Kutsal Simeon bar Sabba'e'nin Şehitliği'nde (Martyrium Mar Simon bar Sabba'e) anlatılan hikyeye sıkı sıkıya bağlı kalarak, Perslerin Hristiyanlara zulmettiğini, çünkü İran'daki Yahudilerin ve Mecusilerin Simeon'u "Romalıların Sezarına" sırlarını açıklamakla suçladıklarını söyler (Sozomenus, ev. 1855, II/X, p. 67vd). Akademik bazı çalışmalarda Simeon'un eylemlerine karşılık olarak, 339/40 yılında, ya da I. Constantinus'un ölümünden iki üç yıl sonra öldürüldüğüne dönük farklı tarihler verilir (Bkz. Butler, 1821, ss. 176-179; Church, 1846, s. 125; Elman, 2007, s. 167). Bununla beraber dönemin ana kaynakları Sozomenus ve Theodorotus ise Simeon bar Sabba'e'nin MS 339 yılında idam edildiğini; Arbela Kroniği'yse onun MS 344 yılında idam edildiği bilgisini verir.

Baskı süreci, yalnızca siyasi belgelerde değil, Süryani edebiyatına da detaylı biçimde yansımıştır. "Simeon'un Şehitliği" ve "Simeon Tarihi", II. Şapur'un baskıcı politikalarını iki farklı kurgu üzerinden anlatmaktadır. Birincisi daha kısa ve sadeyken, ikincisi daha uzun ve teolojik tartışmalar içeren detaylı bir versiyondur (Smith, 2016, ss. 101-102). Smith, Süryanice Şehitlik metinlerinde bahsedilen aynı olaylarla ilgili ciddi anlatım farklarına dikkat çekmektedir. Örneğin "Simeon'un Şehitliği (Martyrium Mar Simon bar Sabba'e)" ile "Simeon'un Tarihi (*Historia Mar Simon bar Sabba'e*)" arasında hem zamanlamayla ilgili ve hem de II. Şapur'un tutumuyla ilgili önemli farklar bulunduğunu anlatır. İlk metinde vergi direnişinin ön planda olduğunu, ikincisindeyse dinî tartışmaların ve güneşe tapma baskısının vurgulandığını ifade eder (Smith, 2016, ss. 109-110).

II. Şapur dönemine dair şehitlik anlatılarının, tarihsel birer kayıt olmaktan çok, inançlı bir cemaatin hafızasını oluşturan dinî metinler olduğu görülür. Bu metinler aracılığıyla, Hristiyan cemaat için baskılar karşısında ruhani üstünlük inşa etmeye çalışırken, II. Şapur ve Iulianus gibi figürler ise ilahi hakikate karşı çıkan zorba karakterler olarak sunulmuştur. Bu durum, yalnızca geçmişin anlatılması değil, o geçmiş üzerinden bugünün dini kimliğinin şekillendirilmesidir (Smith, 2016, s. 176).

8. SONUÇ

II. Şapur dönemi (309-379), Hristiyanlık tarihinin doğu coğrafyasındaki en sancılı dönemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun IV. yüzyılın başlarında Hristiyanlığı resmi bir kimlik olarak benimsemesi, Hristiyanlığın Roma egemenliğinin tesis araçlarından biri olarak görülmeye başlaması, Sâsânî egemenliği altında yaşayan Hristiyanları zor durumda bırakmıştır. Hristiyanlığın, Roma'nın doğuya doğru yayılma aracı haline gelmesi Sâsânî topraklarında yaşayan Hristiyanların konumunu köklü biçimde değiştirmiş; bu durum Hristiyanlar için "Roma'ya bağlı potansiyel bir beşinci kol" algısını beraberinde getirmiştir. IV. yy'ın ikinci çeyreğine kadar İranlıların Roma'ya karşı koruyup kolladığı Hristiyanlar bundan böyle Sâsânîlerin siyasi düşmanı Roma'nın doğal müttefiki haline gelmiş oldu. Böylece II. Şapur'un uzun süren saltanatı boyunca Hristiyanlara uygulanan baskılar, yalnızca dini gerekçelerle değil, esasen Roma'yla süregelen rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, dini bir kimliğin siyasi bir aidiyete dönüşmesinin ardından meydana gelen siyasi, sosyal ve teolojik olayların yeni bir kimlik inşasında bir toplumun dönüşümündeki parametrelerini net olarak ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Simeon bar Sabba'e doğu Hristiyanlarının yeni bir kimlik inşasında önemli bir simge haline gelmiştir.

Simeon bar Sabba'e'nin direnişi hem dini hem de siyasi anlamlar taşımaktadır. Simeon'un Sâsânî otoritesine karşı dini temelli bir meydan okuması ve ölümü, Doğu Hristiyanlığı için bir dönüm noktası haline gelmiştir. Simeon'un ve kendilerine öncülük ettiği diğer önde gelen din adamlarının şehadeti, yalnızca bireysel direnişler değil, aynı zamanda Doğu Kilisesi'nin kurumsal bağımsızlığını pekiştiren kolektif bir hafıza yaratmıştır. Nitekim bu dönemden itibaren şehitlik, sadece inanç uğruna ölümü göze almak değil, aynı zamanda Sâsânî siyasi otoritesine karşı ruhani bir direniş ve kimlik politikası olarak anlam kazanmıştır. Bu sürecin en dikkat çekici çıktılarından biri, Doğu Hristiyanlığının kurumsallaşmasında önemli bir yere sahip olan Süryanice şehitlik metinlerinin ortaya çıkmasıdır. "Martyrium Mar Simeon bar Sabba'e", "Historia Mar Simeon bar Sabba'e" ve benzeri metinler, II. şapur'un zulmünü dramatik bir üslupla betimleyerek Hristiyanların kolektif hafızasında merkezi bir alan oluşturmuştur. Her ne kadar bu metinlerin çoğu, olaylardan onlarca yıl sonra kaleme alınmış ve retorik unsurlarla zenginleştirilmiş olsa da, onların işlevi tarihsel doğruluk iddiasından ziyade toplumsal direnişi besleyen dini bir söylem oluşturmak açısından önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, modern tarihçilik açısından söz konusu metinler, doğrudan tarihsel belgeler olarak kabul edilmese de bu metinler yeni bir kimlik inşasının edebi ve teolojik araçları olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan edebi ve dini metinler Doğu Hristiyanlığının Sâsânî dünyasındaki varlıklarını anlamak bakımından eşsiz bir olanak sunmaktadır.

Roma ve İnan arasındaki dinî jeopolitik üzerinde ortaya çıkan bu ani değişime Sâsânîlerin hazırlıksız yakalandıkları görölmektedir. Sâsânîlerin milli dinleri olan Mazdeizm'in Pers-Armenia ve Kuzey Mezopotamya üzerinde yerini hızlı bir şekilde Hristiyanlığa bıraktığı bir dönemde Roma'nın Hristiyanlığın koruyucusu olarak ortaya çıkması aynı zamanda kuzeyde İnan

açısından büyük bir toprak kaybı anlamına gelmekteydi. Kafkaslar, Armenia, Kuzey Mezopotamya gibi coğrafyaların dinî jopolitiğinde meydana gelen bu değişimin Sâsânîlerin aleyhine olacak bir takım coğrafi kopmaları hızlı bir şekilde beraberinde getirdiği ortadadır. Sâsânî sarayı Hristiyanlığın İnan coğrafyası üzerinde yayılmasını devlet otoritesini zayıflatan etmenlerden biri olarak görmeye başlamıştır. Dinî jeopolitik üzerinde meydana gelen bu değişimin Sâsânî devletinin kalbi olan Güney Mezopotamya'ya doğru ilerlemesi Sâsânî sarayını Hristiyanlığı kontrol altına alma, Hristiyanlığın yayılmasını önleme ve İnan Hristiyanlarının Roma'yla bağlarını koparma gibi bir takım politikalar geliştirmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Sâsânî sarayının Hristiyanlığın yayılmasıyla ilgili olarak almış olduğu önleyici tedbirlerin sebebi teolojik tartışmalardan ziyade devletin siyasi güvenlik kaygısının bir sonucuydu.

II. Şapur'un Hristiyanlığın yayılmasını önleme noktasında uyguladığı baskılar, paradoksal bir biçimde Hristiyanların sindirilmesine yol açmadığı gibi onların daha güçlü ve bağımsız bir toplumsal-kurumsal yapı geliştirmelerine zemin hazırlamıştır. Seleukeia-Ctesiphon merkezli Doğu Kilisesinin güçlenmesinde, İnan hükümdarlarının takip ettikleri siyasi-dini politikaların sonucu olarak Doğu Kilisesi'nin Batı Kilisesi'nin teolojik kuramlarından aşamalı olarak uzaklaşarak kendisine has teolojik yeteneklerini geliştirmesinde, II. Şapur dönemindeki politik tedbirlerin etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. İnan Hristiyanlarının mezhebi olarak Roma'yla bağlarının zayıflatılması, Sâsânî coğrafyasındaki Hristiyanları siyasi açıdan daha güvenilir kılarken, teolojik açıdan da Nestruiliğin yükselişine ve Doğu Kilisesi'nin bağımsız bir kimlik kazanmasına katkı sağlamıştır.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar atışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır. Çalışma 7700 karakterden oluşmakla beraber bunun 3890 karakteri Ahmet Altungök'e, 3810 karakteri Nihat Yılmaztekin'e aittir. Bu durumda çalışmaya katkı düzeyi %51'e %49 şeklinedir.

Disclosure

This article is exempt from an ethics committee approval. The study does not involve any participants. No financial support has been received from any institution or project. There is no conflict of interest between individuals or institutions in this study. No material that would cause copyright issues has been used. The study consists of 7,700 characters, of which 3,890 characters were written by Ahmet Altungök and 3,810 characters by Nihat Yılmaztekin. Accordingly, the contribution to the study is 51% and 49%, respectively.

KAYNAKÇA

- A. Tafazzolī. (2014, March 6). “Adurbad Mahrspandan”. *Encyclopædia Iranica*, I/5, p. 477: <http://www.iranicaonline.org/articles/adurbad-i-mahrspandan>
- Abbey, S. A. (1921). *The book of saints: a dictionary of servants of God canonised by the Catholic Church: Extracted from the Roman & other martyrologies*. London: A. & C. Black, Ltd.
- Akşit, O (1970). *Roma imparatorluk tarihi (MS 193-395)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alıcı, M. (2015). Sāsānī imparatorluğu'nun erken döneminde Hıristiyanların konumu ve ilk sinodlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 56, S. 1, ss. 33-75.
- Altungök, A (2014). Erken ortaçağlarda İran ve Bizans ilişkilerinde Nestûrî Hıristiyanlarının rolü. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, c. 9, S. 2, ss. 45-67.
- Altungök, A (2023). *Geç antikçağ'da İran-Roma ilişkileri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- “The Chronicle of Arbela”, (Trs. P. Kawerau). *Corpus scriptorum Christianorum orientaliū*, v. 468; *Scriptores Syri*, v. 200. Lovanii: Ædibus E. Peeters. (Çeviri tarihi: 1985).
- Aphrahat. *Demonstrations (Tahwīte)*. vol. I, II, (Trs. K. A. Valavanolickal). Piscataway: Gorgias Press. 2011.
- Bailly, A. (Trs). *Bizans tarihi*. c. I, (Çev. H. Şaman). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.

- Baydur, N. (1982). *İmparator Iulianus*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bedjan, P. (1890-1897), *Acta martyrum et sanctorum*, vol. I-VII, Paris-Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Brock, S. P. (2018a). Nesturi kilesi: esefle karşılanacak bir isimlendirme. Z. Duygu & K. Akalın (Eds.), *Kristolojiye giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu anlayışlar*. İstanbul: Divan Kitap.
- Brock, S. P. (2018b). VI. Yüzyıla kadar Sâsânî imparatorluğu'nda doğu kilisesi ve Roma imparatorluğundaki konsillerde bulunmayışı. Z. Duygu & K. Akalın (Eds.), *Kristolojiye giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu anlayışlar*. İstanbul: Divan Kitap.
- Brosius, M. (2006a). *People of the ancient world - the Persian*. London, New York: Routledge.
- Brosius, M. (2006b). *The Persians: an introduction*. London, New York: Routledge.
- Brown, P. (2000). *Geç antikçağda Roma ve Bizans dünyası*. (Çev. T. Kaçar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Butler, A. (1821). *The lives of the fathers, martyrs, and other principal saints* (Vol. IV). London: John Murphy Co.
- Cheyne, J. C. (2008). *Bizans tarihi*. (Çev. İ. Yerguz). Ankara: Dost Yayınları.
- Church, C. (1846). *The Roman and British martyrology*. Dublin: O'Neill and Duggan.
- Daryae, T. (2009). *Sâsânîan Persia the rise and fall of an empire*. London, New York: I. B. Tauris.
- Diehl, Ç. (1939). *Bizans imparatorluğu tarihi*. (Çev. C. R. Yularkıran). İstanbul: Kanaat Kitabevi Yayınları.

- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd. *el-Ahbârü't-tivâl*, (Trc. M. M. Dâmegânî). Tahran: Neşr-i Ney, (Çeviri tarihi: 1992).
- Eilers, W. (2006). Iran and Mesopotamia. In E. Yarshater (Ed.), *The Cambridge history of Iran volume 3 (1) The Seleucid, Parthian and Sâsânîan periods*. New York: Cambridge University Press.
- Elman, Y. (2007). Middle Persian culture and Babylonian sages: accommodation and resistance in the shaping of rabbinic legal tradition. In C. E. Fonrobert & M. S. Jaffee (Eds.), *The cambridge companion to the Talmud and rabbinic literature*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Epiphanius of Salamis, *The panarion, II-III*. (Trs. F. Williams), second, revised edition. Leiden-Boston: Brill. (Çeviri tarihi: 2013).
- Eusebios Pamphilus, *The life of the blessed emperor Constantine (vita Constantini)*. London: Samuel Bagster and Sons. (Çeviri tarihi: 1845).
- Eutropius, *Breviarium historiae Romanae (Roma tarihinin özeti)*. (Çev. Ç. Menzilioğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, (Çeviri tarihi: 2004).
- Farrokh, K. (2007). *Shadows in the desert - ancient Persia at war*. Oxford: Osprey Publishing.
- Filoni, F. C. (2017). *The church in Iraq*. Washington D.C.: Catholic University of America Press.
- Fortescue, A. (1913). *The lesser eastern churches*. London: Catholic Truth Society.
- Frye, R. N. (2006). The political history of Iran under the Sâsânîans. E. Yarshater (Ed.), *The Cambridge history of*

Iran, volume 3 (1) The Seleucid, Parthian and Sâsânîan periods. New York: Cambridge University Press.

Gerdîzî, Ebû Sa'îd Abdulhay b. Dahhâk b Mahmûd. *Zeynü'l-âhbâr.* (Çev. A. Habîbî) Tahran: Dünyâ-yi Ketâb. (Çeviri tarihi: 1984).

Gibbon, E. (1987). *Roma imparatorluğunun gerileyiş ve çöküş tarihi.* c. II, (Çev. A. Baltacıgil). Ankara: B/F/S Yayınları.

Gorder, A. C. V. (2010). *Christianity in Persia and the status of non-muslims in Iran.* Lanham: Lexington Books.

Grant, M. (1998). *Roma'dan Bizans'a: İ.S. beşinci yüzyıl.* (Çev. Z. Z. İlkelen). İstanbul: Homer Ktiabevi Yayınları.

Gregory, T. (2008). *Bizans tarihi.* (Çev. E. Ermert). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hamza el-İsfahânî. *Tarih-i peyamberân ve şâhân.* (Trc. Cafer Şiâr), Tahran: İntişârât-ı Bünyad-ı Ferheng-i Îrân. (Çeviri tarihi: 1967).

Herman, G. (2019). The Syriac world in the Persian empire. In D. King (Ed.), *The Syriac World.* New York: Routledge.

Higgins, M. J. (1955). Date of martyrdom of Simeon Bar Sabbae. *Traditio*, 11, pp. 1-35.
doi:10.1017/S0362152900006292

Jr., S. H. R. (2016). *The Sâsânîan world through Georgian eyes.* London, New York: Routledge.

Kalmin, R. (2006). *Jewish Babylonia between Persia and Roman Palestine* (Vol. 2006). Oxford: Oxford University Press.

Katouzian, H. (2010). *The Persians ancient, mediaeval and modern Iran.* New Haven, London: Yale University Press.

Morrisson, C. (2004). *Bizans dünyası: doğu Roma imparatorluğu 330-641.* c. I, (Çev. A. Bilge). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Norwich, J. J. (2013). *Bizans I: erken dönem (MS 323-802)*. (Çev. H. Koyukan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans devleti tarihi*. (Çev. F. Işıltan). 6. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Patterson, L. E. (2017). Minority religions in the Sâsânîan empire: suppression. In E. W. Sauer (Ed.), *Sâsânîan Persia Between Rome and the Steppes of Eurasia* (pp. 181-182). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Payne, R. E. (2015). *A state of mixture Christians, Zoroastrians, and Iranian political culture in late antiquity*. California: University of California Press.
- Smith, K. (2016). *Constantine and the captive Christians of Persia: martyrdom and religious identity in late antiquity*. Oakland, California: University of California Press.
- Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica (the ecclesiastical history)*. London: Henry G. Bohn, (Çeviri tarihi: 1853)
- Sozomenus, *The ecclesiastical history of Sozomen: comprising a history of the church, from A.D. 324 to A.D. 440*. (E. Walford, Trans.). Henry G. Bohn. (Çeviri tarihi: 1855).
- The Editors of Encyclopaedia Britannica (2024, March 22). Ctesiphon. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Ctesiphon-ancient-city-Iraq>
- The Editors of Encyclopaedia Britannica (2024, January 8). Seleucia on the Tigris. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Seleucia-on-the-Tigris>
- Theodoretus, *Ecclesiastical history a history of the church*. London: Samuel Bagster and Sons, (Çeviri tarihi: 1843).

- Tural, M (2024). Sâsânîlerin ve İlhanlıların haricî politikasında Hristiyanlık. *Tarih dergisi - Turkish journal of history*, c. 82, S. 1, ss. 27-74.
- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans imparatorluğu tarihi*. c. I, (Çev. A. M. Mansel). Ankara: Maarif Matbaası (İstanbul Üniversitesi Yayınları).
- Walker, J. T. (2006). *The legend of mar Qardagh - narrative and Christian heroism in late antique Iraq*. California: University of California Press.
- Wiesehöfer, J. (2001). *Ancient Persia: from 550 BC to 650 AD* (A. Azodi, Trans.; First edition ed.). London, New York: I.B. Tauris.